

Etelközi nyelvemlékeink M. K. 2015. 10. 14.

A mostani etelközi, vagy, ahogy a régészek nevezik, Szubbotyici-leletkör kutatása mára tucatnyi lelőhelyet és száznál is több temetkezést tárt föl. Ezeket ¹⁴C módszerrel a 9. század második felére lehet keltezni, a palmettás aranyozott ezüst díszítmények pedig – parasztosan szólva – tiszta magyar művek. A föltáráson dolgozik *Türk Attila* régész és csapata, benne számos régészhallgató a Pázmány Péter Katolikus Egyetemről. „*Etelköz esetében a régészeti leletek és az írott források most meglepően nagy összhangban vannak egymással,*” – nyilatkozta a tudós. Véleménye szerint megeshet, hogy szerencsés esetben akár rokoni kapcsolatok is kimutathatók lesznek az Etelközben és a Magyarországon eltemetettek között. Száz szónak is egy a vége: Etelköz „megvan”.

*

Maradt persze sok nyitott kérdés: honnan származik Moldova magyar lakossága? Mióta ül mai szállásain? Későbbi magyarországi-erdélyi menekültek maradéka-e? Kimutathatók-e kapcsolatok a Szubbotyici-leletkör és a Moldvában később eltemetett, vagy ott élő magyarok közt?

*

Árpádék bevonulása előtt Etelközből indult a Kárpát-medence katonai földérintése, ennek tanúi a honfoglalás előtti szórványos magyar katonasírok a korra jellemző mellékletekkel. Etelköz kiürítése – meglehet – folyamatosan, lépésről, lépésre történt. Szó szerint! Hiszen igazodni kellett a tömérdek lábasjóság ballagási sebességéhez, még pedig a leglassúbb juhokéhoz! A jószágnak út közben legelésznie és innia is kellett! A legtávolabbiak indulhattak először, így menetük folyamatosan hazai tájon, magyar csapatok védelme alatt haladt. Ilyenformán természetes, hogy a korábbi elővéd végül utóvéddé változott. Megeshet, hogy a „keselyűk”, azaz a besenyők támadása ezt a néprészt érte, amely kénytelen volt a folyóvölgyekbe menekülni, oda, ahol a későbbi ún. „csángó” falvak és mezővárosok kialakultak. Az sem zárható ki, hogy az etelközi életkörülmények megtetszettek másoknak is, és ott maradtak.

Van-e erre bizonyíték?

*

Gesta Hungarorumában írja Kézai Simon a XIII. században: „*Csaba Attila törvényes fia volt, Honorius görög császár leányától; az ő fiait Edöménnek és Ednek hívták. Mikor a magyarok másodízben tértek vissza Pannóniába, Edömén atyjának és anyjának nagyszámú atyafiságával jött el, mert anyja khvarezmi származású volt. Ed pedig Szittyországban maradt atyjánál. Csabától ered az Aba nemzetség.*” A naptárban és sok más helyen Edömén Edömérként szerepel. Nyelvészeink szerint a név kun eredetű, de jelentését nem tudják. Sajátos.

Szittyország, azaz Szkítia akkori neve Etelköz vala, mégpedig a mai Don után. A 13–14. századi latin nyelvű krónikáink szerzői rendre megjegyzik: „a Szkítiában eredő Don folyót a magyarok *Etul-nek*[Etül] nevezik” (Kézai 6. fej.), vagy „*Etul* folyó, azaz a Don” (14. századi krónikaszcsoveg 6. fej.) vagy „nagy folyó a Don, Szkítiában ered, a magyarok Etülnek hívják” (uo.). Amikor pedig ugyanez a krónikás elbeszéli, hogy Attila őrseget állított fel birodalma minden sarkában, az egyik őrség a Don folyó *id est Etul* partjához került (uo. 13. fej.). A XIII. században *Julianusnál* a Don Denh, a Volga Ethil.

*

Az Etel-Atel-Etül stb. kérdéssel talán megvolnánk, de honnan a köz? Mások mellett Váczy Pétertől is tudjuk, hogy a folyók találkozásának vidékét a magyar köz-nek nevezi: Mura-köz, Dráva-köz, Bodrog-köz, Rába-köz, Sár-köz. Utóbbiból három is van: a Tolna megyei, a

kalocsai, a harmadik pedig Észak-Erdélyben. A helynév szemlátomást a kisebbik folyó nevére épül.

A Kárpátok túloldalán sok a folyó és a bővízü patak, köz is akad elegendő.

*

A legkorábbi román oklevelek adatai szerint a tíz jelentősebb „csángó” település-körzetnek legalább a fele az 1300-as évek végén már létezett, és ezeken a helyeken általában a régi, sziszegő nyelvjárást beszélték az elmúlt századokban és beszélik ma is. Írja *Siculus* (Besenyő Sándor) *A moldvai magyarok őstelepülése története és mai helyzete* (Pécs, Budapest, 1942) című, remekül adatolt könyvében.

Mikor, honnan kerültek oda a magyarok? *Zsíros Tibor* geofizikus és hajdani utazó visszaemlékezése szerint „a kinti bensőséges tanácsolások során egyértelműen előjött az az emlékezet, hogy a csángóság nem azonos a székely betelepülőkkel, és ők nem a hegyen túlról valók (...) Ezt Forrófalviak biztos – például a Kotyor család –, de azt hiszem Nagypatakon, Bogdánfalván, Kalagorban is mondták. Azt is beszélték, hogy régen Moldvában a "Magyarföld" határa az "Aszu-Szeretnél" (Szeret folyó régi, kiszáradt medre) volt. Nem tudom, hogy ezt helyileg hova értették. És azt sem, hogy a "Magyarföld" ez esetben mit takar.”

*

Makkay János történész szerint elképzelhető, hogy a mezőségi magyarok Moldvából költöztek Erdélybe, jóval a honfoglalás előtt, valamelyik avar vagy onogur beköltözéskor, az ott maradtak lennének pedig a csángók: "Innen adódna a mezőségi és a régi csángó nyelvjárás sok-sok archaikus egyezése, amely egyébként megkülönbözteti őket mind a székely (!), mind pedig a többi, belső magyar nyelvjárástól?" Makkay tehát egy nyelvrégészeti érvet használ! *Ha ők a székelyek előtt érkeztek, de a székelyek is már egy késő avar kori honfoglalás idején (a Kárpát-medencébe), akkor előbbieket kiivel érkeztek?"* (Makkay János: *Siculica Hungarica*, Nagy Gézától László Gyuláig, in: *Acta Siculica* 2008, a Székely Nemzeti Múzeum évkönyve, Sepsiszentgyörgy, p. 229)

*

Olyan föltételezések is akadnak, miszerint a honfoglalás utáni időkben magyar telepések vonultak volna a Kárpátokon túlra, a többé-kevésbé ellenséges besenyők közé. *Domokos Pál Péter*, a nagy csángó-kutató is fölvetette ezt, de igazolt tényekkel ő sem szolgált. Miért is mentek volna el magyar telepések, amikor az új hazában elegendő föld, víz, legelő állt rendelkezésükre? Egy későbbi adat szerint Salamon királyunk (1067-1074) utolsó bukása után a besenyőkhöz menekült híveivel, és vezérük, Cselgu oldalán 1087-ben részt vett egy Bizánc elleni vesztés hadjáratban. Kíséretének töredéke, néhány ember, esetleg a besenyők közt maradhatott.

Kézai írja a honfoglalás kapcsán, hogy *Attila* unokája, *Csaba* fia „*Ed pedig Szittyaországban maradt atyjánál.*” Tehát nemzetségével együtt be sem jött a Kárpát-medencébe! Hanem! „*Egy 1393-ból származó moldvai adománylevélben Edumer helység szerepel a Tázló torkolatánál.*” A mai Ónfalva tájékán. (*Siculus*) Eszerint nem Ed, hanem testvére, Edömér maradt Moldvában!? Ilyenformán helyette Ed lehetett az Abák őse és talán Edelény névadója is? Kézai Edet és Edömént a honfoglalókhöz csatlakozott kun vezéreknek mondta. Ám akkor még nem jártak errefelé kunok, legföljebb besenyők...

*

Páter Gegő Elek írja (*Moldvai utazás*, 1838, 68. old.): „... a Bákó mellett mai is látható kun halmakról a szóbeli hagyomány után a chángók beszélnek, hogy ott elődeik az isteneknek lovakat áldoztak fel.” Elődeik, tehát a magyarok! Mégpedig nyilván nem a később visszavándorló, „elcsángált”, megkeresztelt magyarok áldoztak lovat, hanem Csaba (Edömér?) nemzetsége, esetleg más, ott maradt pogányok! Üres terület volt, fűben, fában,

vízben bővelkedő. Csaba egyébként sokszor elveszett, Anonymus szerint Görögországban is. A Névtelen szerint Szovárd/Szavárd volt a neve, a görögök gúnyolták sobának – ostobának. Nem lehet, hogy inkább Moldvában telepedett le? Görögországhoz, azaz a Bizánci birodalom zsúfoltságához képest ott akadt bőven nagyállat-tenyésztésre alkalmas hely! Erre nincs adat, ráadásul ellene mond a moldvai magyarok részes rendszere!

A moldvai részes rendszer páratlan jelenség a magyar történelemben. Faluja határában ki-ki foglalt magának akkora területet: 'részt', amekkorával elbírt. Az ilyenek voltak a részesek. Részes birtokosok. Ebből az is következik, hogy földesuruk, fejedelmük nem volt! Tehát Csaba sem keveredett hozzájuk, hiszen ő nyilván nemzetségszűkező-törzsfőnek számított volna!

*

A moldvai magyarok föltehetően az Árpádok idején megtértek, ők lettek messze földön a legbuzgóbb keresztények, de ez nem hagyott nyomot településneveikben, mert azok addigra már meggyökeresedtek a köznyelvben!

A lóáldozat emlékezete a Bákó melletti dombokon a XIX. sz.-ban arra utal, hogy „emberemlékezeti” fönnmaradt. Más szóval a keresztény és pogány szokás egymás mellett élt. Ez megint a "fejedelemség" nélküliségre mutat. Olyan központi hatalom hiányára, ami beleszólt volna a helyi közösségek életébe, például gazdasági ügyeibe, vagy vallási nézeteibe. Arra is bizonyosság, amit *Bíborbanszületett Konstantin* ír, hogy "korábban nem volt nekik vajdájuk". Mármint a magyaroknak Levedi/Levente(?) előtt. És ha komolyan vesszük, azt az adatot, miszerint Levedi/Levente után Álmos következett, majd a honfoglaló Árpád, akkor bátran kijelenthetjük, hogy a moldvai magyarok számára az uralkodó nélküliség volt a természetes állapot.

Királyal vagy hasonlóval *Juliánusz* a Volga-Káma térségben sem találkozott. Sőt, hírére sem hallotta! Adatok híján ennek okait egyelőre nem boncolhatjuk, csak annyit jegyzünk meg, hogy miután Juliánuszt a volgai magyarok „házról-házra, faluról-falura” vitték, létezett magyar közösségi tudatuk, s rendben éltek. Ezt nem vitathatjuk el a moldvaiaktól sem. Lássunk nyelvregészeti érvelést: Siculus a magyarországi és a moldvai helynevek összevetése során azt találta, hogy óriási az átfedés a kettő között: egy nép, egy nyelv keresztelte itt és ott a falvakat-városokat. Írott alakjukat és a magyar személynéveket is magyaros írással jegyezték föl a román nyelvű okiratokban a XIV-XVI. században! Kitűnik a helynevekből, hogy míg minálunk, sőt, tőlünk nyugatra, rengeteg a szentekről elnevezett település – Heilige, Sankt, Saint stb. –, addig Moldvában ilyesmi nem fordul elő! Továbbá *templom, egyház*, de egyáltalán a kereszténységre utaló helynév sincs! Akad viszont ősmagyar falunév bőven: Bor, Bors, Buda, Baia/Baja, Bács, Gyula, Tar, Turul stb. tehát a falvak egyértelműen *a kereszténység fölvétele előtt keletkeztek!*

Ugyanakkor az egyéb helynevek közt előfordul a hajdani pogány isten, Ármány neve... Megannyi honfoglalás-kori vagy előtti nyelvemlék!?

*

Az eddigiekre, vagyis Moldva, vagy legalábbis a tartomány északi részének korai magyarrá változására kínálkozik még egy nyelvregészeti bizonyíték.

A magyar észjárás a ragozással is megkülönbözteti a magyar történelmi területeket a többitől. A magyar településnevek fölvehetik a -ra, -re, és a -ba, -be, -ban, -ben ragokat – egyik ezt, másik azt: Decsre, Ócsénybe, Budára, Egerbe. Hanem a külhoniak kizárólag az utóbbiakat. Még akkor is, ha a hangzásuk szinte egybeesik: Pécsre, de Bécsbe! Továbbá Yorkba, Washingtonba, Moszkvába, Helsinkibe. Ámde Moldvában: Lészpedre és Bákóba, Korlátra, Forrófalvára, Részesre! Tehát nyelvünk Moldvát ragozás szempontjából „eredeti” magyar földnek tekinti!

*

Továbbra is Siculus eredményeire támaszkodva egy természetjogi fogalmat kell használnunk. Az etelközi gazdák *ősfoglalók* voltak. Tehát nem uralkodótól, törzsfőnöktől, földesúrtól, vagy

hasonló, rangban fölöttük álló tulajdonostól-hatalmasságtól kapták használatra földjüket, hanem megtelepedtek a szó szoros értelmében vett „senki földjén”. Ahol aztán „szabadon, önmaguk közt fölosztva bírják határait”, idézi Siculus Jerney János keleti utazása a magyarok őshelyeinek kinyomozása végett c. műből. (I. kötet, Pesten, 1851) Igen fontos Jerney idézett hat szava. Közlik, hogy az etelközi magyarok szabad emberek! Helyben maradásukkal kiléptek fejedelmük, törzsfőnökük, s minden más régi előjárójuk hatalma alól. Megszálltak egy uratlan területet, és a szomszédok birtokáig tartó parlagot „önmaguk közt” fölosztották. A falujuk területét tekintették egységnek, amiből az egyes családok részeltek. Ezért hívták őket *részesek*nek.

A *rész*, *részes* szó – első magyar írásos adata: 1195 – a románba is átment. Ők hajdan *rezes*inek, újabban *răzeș*inek írják. Lehet, hogy a változás már a magyarban elkezdődött hiszen sz és z gyakorta átalakul egymásba: *szamat zamat; kéz kész; Szala Zala* stb. A *részes*, *rezes*inek, újabban *răzeși* változások végeredménye a magyarban *rezes* – immár elhomályosult értelemmel, mivel szavunk gyöke *rész*, nem pedig *réz*.

Siculus adatai szerint a Kárpátokon túl másutt is léteztek *részes* telepek. Moldván kívül a legtöbb a XI. századtól Magyarországhoz tartozó Szörénységben, azaz Olténiában. E tény azt jelenti, hogy a *részes*esség nem moldvai találmány volt, fogalmát általánosan ismerték eleink. Valószínűleg szabadságuk megőrzésének módszerét látták benne. Belső-Magyarországban azonban a királyi, vármegyei, földesúri birtokok ellene voltak. Könnyebb volt terjednie a gyakorlatilag lakatlan, különösképpen helyi és országos hatalmak nélküli a Déli- és a Keleti Kárpátok túlsóoldali lejtőin.

A Don *Etel* neve és a *köz* mellett a *részes* is kétségtelenül nyelvregészeti emlék.

Nyilvánvalóan honfoglalás előtti szó, ami egyúttal fontos korabeli jogintézménynek is tanúja. Az úgynevezett *részesek* eredményesen védték jogaikat a román fejedelmek és a bojárok ellen azzal az érveléssel is, hogy az ő jogaik az oláh fejedelemségeknél régebbiek!

„Saját törvényeik szerint éltek, bírakat nem fogadtak. Parancsot még a vajdától sem kaptak. Évi járadékot fizettek ugyan, de ennek összegét megegyezés alapján állapították meg minden vajdával, még annak uralkodása kezdetén. Ha a fejedelem az egyezményt nem tartotta be, és többet követelt, akkor a hegyekbe menekültek.” Ezt D. Cantemir volt moldvai vajda nyomán állítja Siculus. Cantemir csak tudta, hiszen 1710-11-ben maga is ült a trónon. Tudósításának a legnagyobb értéke: megerősíti, hogy az *etelközi magyar jogrend* évszázadokkal előzte meg a román társadalom és államhatalom kialakulását!

Közvetve kiderül belőle, hogy az *etelközi magyar jogfejlődés* nem tartott az Árpádok törvénykezésének alakulásával, hanem őrizte az ősmagyar: Álmos-féle, sőt, az Álmos előtti rendet. Ezen alapulhattak a *részesek* belső törvényei is. Kellett, lenniök, hiszen szabályok nélkül nem létezhet emberi közösség, hitélet, védelem, gazdálkodás a 8-9. század megkívánta szinten.

Ennek a rendnek a szabályait kinyomozni gyönyörű föladat!

Nyilvánvaló, hogy a *részesek*nek lehetett valaminő gyűlése, ami megformálta a román udvarban képviselendő magyar álláspontot, és kijelölte az új vajdához menesztett tárgyaló küldöttséget, hiszen több száz vagy sok ezer ember nem kiabálhatott egyszerre. Így lehetett még a XIV. században, a román fejedelemség kialakulásakor is. Ám hogy meddig tartott, arról egyelőre nem tudunk.

*

Tehát a honfoglalás után jelentős magyar tömegek maradtak Székérségben, a mai Moldvában, hatalmi központ, egyház és földesurak nélkül, ugyanakkor saját szokásaik és joguk uralma alatt. Nyelvemlékek tömegét hagyták ránk!

Akad kutatnivaló számolhatatlan!